

усім необхідним освітнім потенціалом для ефективного комунікування у релігійній площині.

Отже, епоха глобалізації диктує необхідність внесення відповідних коректив, що вимагаються часом і в тому числі в сфері освіти. Останнє не може залишатися обмеженим винятково рамками національної культури. Моральним імперативом часу стає освіта, що враховує культурно-релігійне багатоманіття людського співтовариства, саме виживання якого залежить від здатності формувати міжконфесійну злагоду, налагоджувати діалог культур і цивілізацій.

2.3. Ярослав СТОЦЬКИЙ. Компаративістика тріади «Держава-Освіта-Церква» в Україні та у деяких країнах Західної Європи.

Актуальність теми зумовлена малодослідженістю проблеми навчального шкільного процесу щодо спеціального факультативного курсу «Основи християнської етики», його навчальних програм, фаховості викладачів, ролі у вихованні учнів, певної релігійної однозначності в поліконфесійній Україні та порівнянням із релігійним навчанням у державних, приватних чи церковних школах деяких західноєвропейських країн.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором вперше глибинно і полівекторно здійснено аналіз певних проблем викладання курсу «Основи християнської етики» в державних школах України, а також зроблено акцент і на недільні парафіяльні школи основних християнських церков України, які не повним чином охоплюють таким конфесійним навчанням своїх віруючих, не маючи в цьому аспекті жодних перешкод з боку держави й водночас, в контексті порівняльного аналізу, розкрито відносини держави і церкви щодо освіти в деяких країнах Західної Європи, спираючись на відповідні статті їхніх конституцій.

Об'єктом дослідження є відносини держави і церкви щодо шкільної освіти як в Україні, так і країнах Західної Європи. *Предметом дослідження* є порівняльний аналіз відносин між державою і церквою щодо релігійного навчання в державних I-III ступеня школах України і відповідно в таких же школах деяких західноєвропейських країн у контексті чинного законодавства про освіту та про релігійну свободу.

Мета статті – висвітлити проблеми й особливості в галузі шкільної освіти на векторі держава-церква із врахуванням їхньої законодавчих взаємовідносин, ролі в родині й суспільстві та авторитету релігійних інституцій як в Україні, так і в країнах Євросоюзу, прагненні держави, а також і церкви мати свій вагомий вплив на формування світогляду й виховання учнівської молоді, дієву компромісність в подібних бажаннях, можливість використання західноєвропейського досвіду релігійного навчання в середніх державних, приватних чи церковних школах для можливого чи неможливого

розвитку такого навчання в Україні із ймовірними перспективами інтеграційних процесів нашої держави в освітній сфері із країнами Євросоюзу.

У пояснювальній записці навчальної програми для загальноосвітніх навчальних закладів спеціального курсу «Основи християнської етики» сказано, що з метою формування у дітей та молоді високоморальних якостей, патріотичної та громадянської свідомості, ціннісних орієнтирів, які ведуть людину шляхом пізнання Істини, Добра, Краси, вбачається необхідним вивчення предметів духовно-морального спрямування, складовою яких і є даний курс. Він є дисципліною християнсько-світоглядного, культурного та освітньо-виховного спрямування, який вибудовується як фундамент буттєвих цінностей сучасної людини. Він не є вченням віри, не включає до свого змісту релігійні обряди, не ставить за мету залучення до певної конфесії. Викладання цього предмету передбачає виховання в учнів поваги до свободи совісті, релігійних та світоглядних переконань інших людей; здатності до співжиття в полікультурному та поліконфесійному українському суспільстві. Тому, загально, метою курсу є формування в учнів християнських моральних чеснот, що передбачає реалізацію таких завдань: ознайомлення учнів із основами християнської моралі як фундаменту загальнолюдських цінностей; ознайомлення із християнськими моральними цінностями (істини, благочестя, добра, любові, краси, гідності, обов'язку, совісті, честі); формування свідомості християнських духовних, моральних та культурних цінностей тощо.

Курс побудований на таких джерелах як Біблія та іншій християнській літературі, які не суперечать Святому Письму.

Загальне тематичне спрямування є таким: 1 клас – «Хочу пізнавати світ», 2-й – «Хочу і навчаюсь у родині», 3-й – «Прагну робити добро», 4-й – «Навчаємося мудрості», 7-й – «Ісус Христос – ідеал для наслідування», 8-й – «Божі Заповіді – моральний дороговказ для людини», 9-й – «Морально-етичні цінності молоді», 10-й – «Етика подружнього життя», 11-й – «Основи християнського світогляду і моралі». Слід відзначити, що методика вивчення курсу дуже широка і включає словесні та наочні методи, зокрема: пояснення, розповіді, бесіди, дискусії, роботу з підручником, дидактичні ігри, демонстрування та ілюстрування, самостійне спостереження [1].

Загальні теми для кожного класу включають до 35 змістовних тем, що відповідає кількості занять (уроків). Але, що характерно, наприклад, у 8-му класі загальною є тема «Божі заповіді – моральний дороговказ для людини», що по суті дублює катехизмову частину розділу «Щоденні молитви і катехизмова частина «Катехизму християнської віри» [2, С. 195-212]. Подібно й тематика для 7-го класу співпадає в багатьох аспектах із розділом Новий Завіт із зазначеного Катехизму, так само як і тематика для 11-го класу, яка дублює розділ «Старий Завіт» із даного Катехизму (Там само.-С. 69-191 та 17-191], а саме аналізує Декалог, згодом, у контексті Нового Завіту, розкриває Нагірну проповідь Ісуса Христа. Також тематика курсу в 11-му класі формує фундамент для курсу «Релігієзнавство» своїм 4 розділом «Християнство у

релігійному просторі світу», а саме темами: «Моральні основи монотеїстичних релігій світу», «Християнство як світова релігія», «Моральні традиції політеїстичних релігій», «Неорелігії та атеїзм», що мало б полегшити освоєння предмету «Релігієзнавство» у вищій школі, та, на жаль, практика показує, що такі сподівання марні. Тому виникає питання: Який фаховий рівень учителів «Основ християнської етики»? Цей курс, на нашу думку, повинні викладати спеціалісти-релігієзнавці, історики, яких готують світські університети. Це – поле їхньої праці, тому що понад 30 відсотків початкових і середніх шкіл України мають у своїй навчальній програмі даний спеціальний факультативний курс, що сприятиме фаховій реалізації як релігієзнавців, так й істориків у цей проблемний період працевлаштування молодих спеціалістів-випускників вузів.

Та все ж відродно, що Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України ввело в навчальні програми шкіл цей курс, який не зачіпає відмінностей догматики християнських конфесій, діючих в Україні, і по суті є нейтрально-толерантним. Але водночас цей курс не задовольняє нехристиянські конфесії. І хоч батьки учнів й самі учні мають право вибору – вивчати «Основи християнської етики» чи – ні, але в Україні є регіон, наприклад, Крим, де діють понад тисячу мусульманських умм, тому чи не доцільно для такого регіону ввести подібний курс, наприклад, під титулом «Основи мусульманської етики», щоб в такий спосіб справедливо вирівняти їх із учнями-християнами й надати подібну можливість, але вже свою, конфесійну, що було б тотожно.

З іншого боку, деякі конфесії прагнуть мати свої конфесійні середні школи, атестат випускників яких би прирівнювався до атестату випускників державних (світських) середніх навчальних закладів. Але тут слід зазначити, що стаття 6 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року твердить: «Державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії.

Не допускається обмеження на ведення наукових досліджень, у тому числі фінансованих державою, пропаганду їх результатів або включення їх до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії або атеїзму.

Громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими, вільно обираючи мову навчання.

Релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих початкові заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, використовуючи для цього приміщення, що їм належать або надаються у користування.

Викладачі релігійних віровчень і релігійні проповідники зобов'язані виховувати своїх слухачів у дусі терпимості і поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань» [3, - С. 288-289].

Відтак, як впливає із цієї статті, держава не бере на себе релігійне виховання громадян. Проте це не означає, що в навчально-виховному процесі не можуть мати місце елементи релігійної освіти учнів та студентів. За рішенням ради навчально-виховного закладу священнослужителі можуть брати участь у навчально-виховному процесі, керівництві учнівсько-студентськими об'єднаннями за інтересами, сприяти інтелектуальному, культурному розвитку учнівської, студентської молоді, надавати консультативну допомогу педагогам. Не є перешкодою до педагогічної роботи належність педагогічного працівника до релігійної організації. Про це говориться в Законі України про освіту, зокрема його статті 3, 5, 7, 8, 20. Навчатися релігії і здобувати релігійну освіту громадяни можуть як у духовних навчальних закладах, так і в створюваних при релігійних організаціях різних курсах, школах, гуртках зорієнтованих на релігійну освіту дітей і дорослих.

Цікаво, що кожна дитина має право на релігійну освіту за бажанням її батьків, але вона не повинна примушуватись до навчання релігії всупереч бажанням її батьків. Але провідними при цьому є інтереси дитини. Також ніхто не може встановлювати обов'язкові релігійні переконання чи відповідний світогляд. В цьому контексті викладачі релігійних віровчень і релігійні проповідники повинні бути толерантні.

Слід відзначити, що станом на початок 2014 року діючі в Україні конфесії нараховували 206 духовних навчальних закладів із більше 26 тисячами слухачів, із них УПЦ МП нараховувала 20 духовних навчальних закладів із 7078 слухачами та 4332 недільні школи, УПЦ КП відповідно – 18 – 1574 – 1461, УГКЦ – 16 – 1307 – 1291, РКЦ – 9 – 411 – 483, усі протестантські церкви – 136 – 13134 – 4297, шість управлінь мусульманських умм – 7 – 434 – 150 п'ятницьких шкіл. Решта духовних закладів і недільних шкіл функціонує в структурі новітніх релігійних течій і напрямків та релігійних меншин.

З цієї статистики випливає, що релігійні організації достатнім чином забезпечені духовними середніми і вищими навчальними закладами, а тому цей аспект не є проблемним, не порушує згаданої шостої статті, хоча для самих конфесій визріває необхідність розширювати географічно і кількісно релігійну мережу, хоча б з такою метою як працевлаштування випускників цих духовних семінарій та академій. Також конфесіям слід збільшити кількість недільних парафіяльних шкіл, тому що не спостерігається жодної конфесії у якій би кількість парафій відповідала кількості недільних шкіл. Наприклад, увесь протестантизм в Україні на 2014 рік нараховував 8474 релігійні організації, тобто це приблизно стільки ж парафій, а недільних шкіл – 4574. Відтак на дві релігійні громади в середньому припадає десь одна недільна школа. УГКЦ нараховувала 3765 релігійних організацій, а шкіл – 1291, тобто десь 3 парафії мали одну школу; УПЦ КП, відповідно 4651 парафію і 1461

школу, тобто на 3,5 парафій – одна школа, УПЦ МП – 12673 громади і 4232 недільні школи, тобто одна школа на 3 парафії, РКЦ – 942 громад і 483 недільних шкіл, тобто на 1,7 парафій діяла одна недільна школа. Тому збільшення кількості недільних парафіяльних шкіл повинно поглибити освіту в контексті її догматичних, обрядових, історичних та інших особливостей. Тобто, є реальна можливість із курсу «Основи християнської етики» викристалізувати християнським релігійним організаціям конкретну конфесійну приналежність своїх віруючих через навчання в недільних школах. Держава це за них виконувати не буде, спираючись на вже цитовану 6 статтю. А загалом, це статистичне порівняння й аналіз стосуються внутрішньоцерковних аспектів духовно-конфесійної освіти, її теперішнього стану і перспектив.

Натомість, на початку статті ми торкнулись ширшої проблеми на векторі «держава – освіта – церква» в Україні. Тому закономірним буде порівнювати її із тим, як розвиваються відносини між школою (освітою) та релігіями в деяких країнах Західної Європи, тому що школа є доволі атракційною інституцією для аналізу відносин між державою, суспільством та релігіями. Бо від того, як суспільство усвідомлює роль держави в справі шкільної освіти і виховання висвітлюється не тільки ставлення держави до громадянського суспільства та її відповідність правам і вимогам родини, а й спосіб, у який вона встановлює свої відносини з релігіями.

Тому слід враховувати питання становища комплексної системи освіти в кожній країні й ролі школи, як інституції, в суспільствах, які піклуються про розвиток державної освіти, водночас шануючи релігійні свободи, а з іншого боку - це питання становища релігій у різних країнах Європи і їхньої ролі в громадському житті.

Сьогодні європейські країни є прикладом різних способів синтезування громадського (державного) й приватного навчання. Часто такий синтез важко відрізнити, особливо коли в деяких країнах значна частина обов'язкового шкільного навчання забезпечується приватними шкільними закладами, які також визнаються і підтримуються державою. Тут слід зазначити, що приватні конфесійні школи висувають, як свою перевагу над громадськими (державними) школами, той факт, що вони пропонують освіту більш персоналізовану й ширшу за обсягом. Характерно, що такі віросповідні приватні школи фінансуються в деяких країнах державою, наприклад, в Нідерландах, у Великій Британії. Натомість у Франції, щодо шкільної освіти, витворилося протистояння між Римо-Католицькою Церквою і республіканською державою за повномасштабний контроль над навчанням. Залежно від обставин, це протистояння вирішується різними угодами, альянсами тощо. Хоча дехто вважає, що «шкільна освіта має бути, наче ковпаком, накрита релігією (такі подібні прагнення мандрують й серед духовенства деяких конфесій в Україні – *Я. С.*), яка розглядається як щось, що має охоплювати весь механізм навчання, навіть просякати його цілком, в усіх аспектах. Це введення шкільної освіти в релігійні рамки виявляє себе в

існуванні християнських, юдейських, мусульманських шкіл, де все навчання в різному ступені [...] є проникнутим релігійністю» [4, С. 140].

В реальності, у керівництві школою, тобто впливу на неї, в західноєвропейських країнах присутні складні угоди та компроміси між державою, релігійними організаціями і громадянським суспільством. Але при цьому державна влада все ж прагне утвердити свої прерогативи щодо шкільної освіти, водночас рахуючись із вимогами родин.

Проте, як слушно зазначає французький соціолог релігії Жан-Поль Віллем, «відносини між шкільним середовищем та релігіями значною мірою залежать від відносин між державою, суспільством та релігіями в кожній країні і зокрема від типу відносин між Церквами та державою в цій країні та від стану справ з релігією, що склалися в даному суспільстві» [Там само. - С. 141]. Наприклад, наявна суттєва відмінність між односповідними суспільствами Греції чи Данії і двосповідними суспільствами Німеччини чи Швейцарії.

В Італії, констатує Ж.-П. Віллем, текст угоди 1984 р. проголошує, співпрацю Святого Престолу та Італійської республіки «заради розвитку людини та блага країни». В Іспанії, де згідно Конституції 1980 року, визнано, окрім римо-католицького віросповідання, у 1980-х роках ще три конфесії (протестантів, юдеїв і мусульман), що призвело до підписання угоди про співробітництво в галузі освіти Іспанської держави не лише з Римо-Католицькою Церквою, але й із цими трьома конфесіями. Другий параграф статті 16 грецької Конституції твердить, що «освіта складає фундаментальне завдання держави. Її метою є моральне, культурне, професійне та фізичне виховання елітнів, а також розвиток їхньої національної та релігійної свідомості та формування їх як вільних і відповідальних громадян», тому в школах викладаються уроки тільки православної релігії, але, що характерно, державними (світськими) викладачами і не обов'язково православною віросповідання, на що дала дозвіл у 2002 році Державна Рада; а в Нідерландах громадська (державна) освіта пропонує вибір між віросповідним та невіросповідним навчанням [Там само. - С. 142-143].

У Бельгії навчання підпорядковане французькій, фламандській або німецькомовній спільнотам і, згідно статті 17 Конституції, визначається, що: «Навчання є вільним [...]. Спільнота забезпечує за батьками вільний вибір. Спільнота організовує нейтральне навчання. Нейтральність включає, зокрема, повагу до філософських, ідеологічних та релігійних поглядів батьків та учнів. Школи, засновані державною владою, аж до кінця обов'язкового терміну шкільного навчання пропонують вибір між вивченням однієї з визнаних релігій та неконфесійним моральним вихованням» [Там само. - С. 144]. Цікаво, що в 2002 році керівництво французької спільноти Бельгії запропонувало для всіх учнів двох останніх класів навчання в середній школі ввести курс філософії та порівняльного релігієзнавства замість курсів неконфесійної моралі та визнаних релігій. Отож, «це є ознакою того, що в Бельгії так само як у Франції наявна турбота про загальне вивчення релігій, понад традиційним

поділом за віросповіданнями»[Там само. - С. 144] та т. зв. філософськими поглядами.

Відокремлення Церкви від держави, яке присутнє у конституціях більшості західноєвропейських країн, не є перешкодою для релігії бути присутньою в школі, про що й свідчать офіційні запровадження курсів релігії в державному навчанні й вихованні і якщо національна ідентичність нерозривна із релігійною традицією, то релігійне навчання може бути й обов'язковим у шкільному освітньому процесі, наприклад, як в Греції, де вивчення православної релігії є обов'язковим у школах і підпорядкованим Міністерству народної освіти та релігії.

У Німеччині, згідно з Конституцією (стаття 7,3), «релігійна освіта в громадських школах є обов'язковою дисципліною», тому що релігійна культура є необхідною частиною культурного надбання німецького суспільства. Але для релігійного навчання в Німеччині проблемою залишається поширення загальноприйнятої системи на мусульманську релігію, хоча деякі землі вже починають шукати різний вихід із такої ситуації. Також на початкових роках приєднання НДР до ФРН, чотири із п'яти нових земель, хоч і запровадили в школах релігійне навчання, але таке релігійне навчання прирівнюється до етичного, а це не відповідає згаданій статті 7.3. А у Брандербурзі взагалі було введено навчальний предмет, альтернативний до курсу релігії [Там само. - С. 150]. Називається цей предмет «Підготовка до життя, етика, релігійна вість». Відтак у 1996/1997 навчальному році чисельність учнів, які вивчали традиційний курс релігії, поділилася на дві рівні частини. На сьогодні і вищезгаданий предмет і курс релігії визнані конституційно. Та, що характерно, учні можуть відвідувати ці два предмети, тому заняття з них проходить неодноразово.

В Україні, до речі, заняття курсу «Основи християнської етики», а саме в школах Тернопільщини, як недавно (14 лютого 2013 р.) на засіданні Ради Церков ТОДА підтвердив начальник обласного управління освіти і науки, є останнім уроком в денному розкладі, що дає можливість учням, які не відвідують цього курсу, йти додому. Тому чи не варто для таких учнів ввести альтернативне заняття, не курс чи предмет, а хоча б позакласний урок певного тематичного спрямування, бо порушується психологічна рівновага: одні учні ще навчаються, а інші – вільні, скажемо так, – горизонтально і вертикально.

Відтак, як бачимо, є різні підходи до релігійного навчання в школах країн Євросоюзу, а відповідно й різна типологія цих підходів. Одну із таких типологій подає Ж.-П. Віллем, спираючись на Тіма Єнсена із Південного Данського університету, яка, на нашу думку, є чіткішою за інші. Ця типологія підходу до релігійного навчання є такою: 1) відсутність такого навчання в школі (Франція); 2) віросповідне навчання гарантоване державою (Німеччина, Фінляндія, Австрія, Бельгія, Польща); 3) невіросповідне навчання, також гарантоване державою (Велика Британія, Данія, Швеція, Норвегія) [Там само. - С. 152]. Наприклад, в Данії й у Великій Британії функціонує тип релігійного навчання, яке відносно незалежне від Церкви, але яке прагне врахувати

множинність релігійних та нерелігійних світоглядів. В Данії таке релігійне навчання відбувається під контролем парламенту, а не Церкви і більше відповідає не теологічному контекстові, а такій релігієзнавчій дисципліні, як історія релігій, бо програма такого навчання включає 10-15 уроків з первісних релігій, 20-25 уроків з однієї або двох нехристиянських релігій і 25-30 уроків із християнства. І це при тому, що 90 відсотків населення Данії сповідує лютеранство [5, С. 345].

Відтак майже у всій Європі поряд із державними (громадськими) школами існують приватні й церковні школи. І для західноєвропейських країн звичним є, що згідно з чинним законодавством, а це конституції країн, держава надає фінансову допомогу релігійним школам, прагне дотримуватись релігійного плюралізму як в школах, так і в суспільстві, турбується про культуру та релігійну складові національної тотожності, дає змогу учням краще зрозуміти релігію або сформувані свій власний світогляд, власну філософію, якщо вони позарелігійні.

Чи врахує Україна європейський досвід шкільного навчання, чи піде таким шляхом, чи вимостить його, враховуючи українські національні особливості, чи залишить все так, як є в даному часі? – запитання залишаються відкритими.

Використані джерела

1. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. Навчальна програма курсу «Основи християнської етики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chre.org.ua/files/children/etyka/programs/programa1-4-7-9/dos>.
2. Катехизм християнської віри для молоді і старших. – Львів, 2002.
3. Калінін Ю. А., Харьковщенко Є. А. Релігієзнавство. – К., 1998.
4. Віллем Жан-Поль. Європа та релігії. Ставки ХХІ-го століття. – К., 2006.
5. Павлов С. В., Мезенцев К. В., Любіцева О.О. Географія релігій. – АртЕк, 1999.